

بررسی عوامل تاثیرگذار بر نیازهای سکونت در عصر حاضر

مریم چلبی^۱، محمود فیض آبادی^۲

۱- دانشجوی کارشناسی ارشد معماری، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران

۲- استادیار دانشکده معماری دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران

Maryam.ch@gmail.com

چکیده

موضوع تولید معماری برای سکونت امری ست بیش از هر چیز دیگر فرهنگی و موضوع اش یکی از ظریف ترین و پیچیده ترین مباحث در علوم انسانی و اجتماعی به شمار می آید. در گذشته انسان ها خود به ساختن خانه خویش مبادرت می ورزیدند و این در حالی است که فاصله ی بین مخاطبین مسکن و طراحان روز به روز بیشتر می شود از این رو نتیجه چنین به نظر می رسد که طراحی برای مخاطبین امروز مسکن را می توان طراحی برای کاربران نامشخص دانست، و با پذیرش این امر که جمعیت مخاطب مسکن دارای ماهیتی تغییر پذیر هستند و نیازهایشان وابسته به زمان در لحظه ی انتخاب مسکن و در طول عمرشان متغیر می شود می توان گفت شناخت گستره ی نیازهای امروز سکونت و تغییرات آن طی چرخه های مختلف زندگی افراد از اهمیت خاصی برخوردار است. به طور کلی نیازهای امروز سکونت را می توان به دو دسته ی نیازهای متعارف و نیازهای مورد انتظار تقسیم بندی کرد که هر دو آنها وابسته به زمان در لحظه انتخاب مسکن و نیز در طول عمر مسکن تغییر می کنند. در این خصوص، این نوشتار بر آن است تا با استفاده از روش تحقیق تحلیلی-توصیفی و با تکیه بر مطالعات کتابخانه ای، عوامل تاثیرگذار بر نیازهای مخاطبین مسکن در طول زمان را شناسایی کند.

کلمات کلیدی: خانه، نیازهای سکونت، فرهنگ.

۱- مقدمه

موضوع تولید معماری برای سکونت از آن روی حایز اهمیت می شود که تعیین کننده ی سلسله شرایطی از زندگی روزمره ی مردمان می شود و آنها را ملزم به پذیرش نحوه ی خاصی از رفتار می نماید خانه خواستن و سکونت گزیدن، امری ست بیش از هر چیز دیگر فرهنگی و موضوع اش یکی از ظریف ترین و پیچیده ترین مباحث در علوم انسانی و اجتماعی به شمار می آید. (فلامکی، ۱۵-۳۰، ۱۳۸۵) از آن رو پیچیده است که باید بتواند با ماهیت تغییر پذیر جمعیت مخاطبش همخوانی داشته باشد (Till & Schneider, 2006) و از آن رو ظریف، که مجالی باشد برای بیان اندیشه های مخاطبین خود به زبان مهارت های فردی، جمعی و قومی خویش بر شکل و شالوده ی مسکن. با گذشت زمان، انسان ها خود خانه ی خویشان را نساختند و به دلایلی که امروزه پذیرفتنی می نماید، تکلیف سکونت و چگونگی برگزاری زندگی فردی و خانوادگی خود را مشروط به پدیده های دیگری کردند که در شکل و نحوه ی استقرار و ارتباط خانه شان با محیط جلوه گر می شد (فلامکی، ۱۵-۳۰، ۱۳۸۵) در مسکن امروز ایران شاهد افزایش روز افزون مشکلات متعددی هستیم که ریشه در نارضایتی مخاطبین مسکن دارد. مسایل مختلفی از قبیل اهمیت بیش از حد موضوعات اقتصادی، جدایی کارفرما، بهره بردار، طراحان و سازندگان و نیز افزایش چشم گیر سرعت ساخت و ساز در ایران و کم توجهی به کاربران مسکن و نیازهایشان، که رضایتمندی ساکنین را از فضای زندگی خود کاهش داده است. در واقع شیوه ی ساختمان سازی در ایران به سمت انبوه سازی های بی تناسب با نیازهای مخاطبین مسکن

پیش می‌رود. مسائل پیش‌روی این شیوه‌ی ساختمان‌سازی، موجب شده است که کسانی که در حال بهره‌وران از مسکن به حساب می‌آیند، نه پیش از طراحی بنا و نه پس از آن در شکل‌گیری‌اش مداخله‌ای نداشته باشند. (عینی‌فر، ۱۳۸۲، ۱۹) در نتیجه امروزه خانه آن‌گونه که ساخته می‌شود فاصله‌ی بسیاری دارد با خانه آن‌گونه که خواسته می‌شود. با نگاهی به فضاهای سکونتی شهرهایمان در می‌یابیم که خانه، آن‌گونه که ساخته می‌شود ایراداتی ژرف دارد و بیش از هر چیز نیازمند به بازنگری و تفکر در خصوص مسایل فرهنگی و محیطی در باب شهر و سکونت، در باب طراحی و اجرا، برنامه ریزی و مشارکت، توسعه‌ی فرهنگ معماری و آموزش مبانی ساختن فضای ساخته شده است. (فلامکی، ۱۵-۳۰، ۱۳۸۵) در نتیجه چنین به نظر می‌رسد که طراحی برای مخاطبین امروز مسکن را می‌توان طراحی برای کاربران نامشخص دانست، و با پذیرش این امر که جمعیت مخاطب مسکن دارای ماهیتی تغییر پذیر هستند و نیازهایشان وابسته به زمان در لحظه‌ی انتخاب مسکن و در طول عمرشان متغیر می‌شود می‌توان گفت شناخت گسترده‌ی نیازهای امروز سکونت و تغییرات آن طی چرخه‌های مختلف زندگی افراد از اهمیت خاصی برخوردار است. (پوردیهیمی، ۱۲، ۱۳۹۰)

در این خصوص، این نوشتار بر آن است تا با استفاده از روش تحقیق تحلیلی-توصیفی و با تکیه بر مطالعات کتابخانه‌ای، عوامل تاثیرگذار بر نیازهای مخاطبین مسکن در طول زمان را شناسایی کند.

۲- فهم شاخص‌های دخیل در نیازهای امروز سکونت

هر مسکن در طول عمرش باید امکان اعمال تغییرات برای استفاده از فضاها، تکنولوژی جدید و روندهای جمعیتی گسترده‌تری را در خود جای دهد. به طور کلی نیازهای امروز سکونت را می‌توان به دو دسته‌ی نیازهای متعارف و نیازهای مورد انتظار تقسیم بندی کرد که هر دو آنها وابسته به زمان در لحظه انتخاب مسکن و نیز در طول عمر مسکن متغیر می‌شوند بررسی‌های صورت گرفته پیرامون ادبیات موضوع نشان می‌دهد که عوامل تاثیرگذار بر نیازهای امروز سکونت را می‌توان به صورت زیر دسته بندی کرد؛

۲-۱- تکنولوژی جدید

۲-۲- رشد و تغییر نظام خانواده؛ به دلیل الگوهای جدید زندگی که در طی زمان به وجود می‌آیند مسکن باید تغییرات جمعیتی را در نظر بگیرد، یکی از مشکلاتی که طراحی مسکن به صورت ساکن و با عناصر نسبتاً ثابت به همراه خود دارد، با ماهیت تغییرپذیر جمعیت مخاطبش هم خوانی ندارد. بعضی از این تغییرات می‌توانند با قاطعیت بیشتری شناخته شوند، به طور مثال افزایش آمار افراد مجرد طی سال‌های اخیر یا جمعیت مجرد بالای ۶۵ سال اما گروه‌های جمعیتی با امکان تغییر بیشتر نیز وجود دارند. گاهی اوقات در یک بازه زمانی ممکن است تنها یک اتاق نیاز ساکنینش را برآورده سازد، در صورتی که به طور حتم این نیاز در یک بازه زمانی طولانی این‌گونه باقی نمی‌ماند و تغییر خواهد کرد (Till & Schnneider, 2006) "با توجه به اینکه هم کاربری و هم کاربر در طول زمان تغییر می‌کند بسیاری به دنبال فهم و تولید ساختارهایی‌اند که برای کاربری‌های مختلف مناسب بوده و اجازه‌ی تفسیرهای متفاوت، مداخلات فردی و ارائه‌ی چند مفهوم به صورت هم‌زمان را فراهم می‌آورد که بدون صدمه زدن به هویت اصلی قابلیت بازگردانی این مفاهیم به حالت اولیه وجود داشته باشد." (ون در وورت، ۱۳۹۲، ۳۴)

۲-۳- چرخه زندگی (Life cycle)؛ منظور از چرخه زندگی پیشرفت در مسیر زندگی و ایجاد تغییرات در تقاضای مسکن می‌باشد طی مرور زمان، افزایش درآمد خانواده و به دنیا آمدن فرزندان نیاز به فضای بیشتر در مسکن را به همراه می‌آورد و در

نتیجه ساکنین تلاش برای تکمیل فضای مسکن خود دارند. همچنین با بزرگ شدن فرزندان، ترک خانه و پا به سن گذاشتن والدین نیازهای افراد از مسکن در هر دوره زمانی متغیر خواهد بود. (Rossi, 1955).

۴-۲- تغییرات زندگی؛ مسکن باید توانایی هماهنگی با الگوهای متنوعی از زندگی را از قبیل تغییرات روزانه، تغییرات در طی عمر کاربران و تغییرات در طول عمر خود مسکن را داشته باشد. به عقیده راپاپورت انطباق و هماهنگی زمان و مکان با نیاز کاربر، اهمیت داشته و همزمان شدن نادرست و نامناسب آن، عملکرد فضا را تحت تاثیر قرار می دهد (مریم غروی الخوانساری، ۱۳۸۹). این تغییرات عبارتند از: الف) تغییرات روزانه، ب) تغییرات بلند مدت: در طول زندگی زوج های جوان بچه دار می شوند، کودکان بزرگ شده و کم کم خانه را ترک می کنند و پدر و مادرها پا به سن گذاشته و پیر می شوند که هر کدام از این تغییرات در مرحله خودش نیازهای مختلفی را به همراه خود دارد. (Till & Schneider, 2006)

۵-۲- روش زندگی (Life Style)؛ به نحوه زندگی انسانها مربوط می گردد و بر ایده آلها، قواعد، قوانین، رفتارهای روزمره زندگی و نظایر آن استوار است. جنبه های ذهنی انسان به طرح واره های ذهنی، زبان و حتی انتخاب محیط های زندگی و نحوه استفاده از قرارگاه های رفتاری مربوط می گردد، که این جنبه ها از نسلی به نسل دیگر از طریق تبدلات فرهنگی انتقال پیدا می کند. همسازی با محیط به موضوعاتی نظیر استفاده از منابع موجود در محیط و روش های خاصی که انسان برای استفاده از سیستم های طبیعی در محیط های مختلف برای بقا خود کشف نموده، نظر دارد. (پوردیهیمی، ۱۳۹۰، ۱۲) در طراحی محیط های مصنوع، کاربران در گروه های اجتماعی مختلف از موضوعات کلیدی می باشند. و در بیشتر اوقات فرهنگ کاربران متفاوت از فرهنگ طراحان می باشد. این تفاوتها ممکن است حتی در خرده فرهنگها هم وجود داشته باشد. به علت جلوگیری از بروز مشکلات رفتارهای کاربران باید توسط معماران تجزیه و تحلیل شود. معانی محیط های مصنوع و درک افراد از آن به سبب تفاوت های فرهنگی می تواند متفاوت باشد. لذا معنی در محیط های رفتاری به گروه های کاربران وابسته می باشد. کاربران بر اساس فرهنگ طبقه بندی می گردند. نیازهای کیفی بسیار مهمتر از نیازهای کمی است. در محیط های مسکونی، فرهنگ نقش پراهمیتی در تعبیر و تفسیر تراکم و میزان فضای باز بین ساختمانها خواهد داشت (Rappaport, 2005). تمایل یا عدم تمایل به معاشرت و تعامل با خویشاوندان، یا با افراد غریبه به فرهنگ اجتماعی وابسته می گردد. همچنین نوع حریم فضاها، انتظام فضاها و رفتارها در طی زمان در آنها و آداب و تعاملات، در فرهنگها متفاوت می باشند. تاثیر منفی تراکم و ازدحام منجر به ایجاد تنش و فشارهای درونی می گردد. تنش و فشارهای روانی به طور معمول حاصل شرایط نامطلوب است. برای مثال وجود اشراف به داخل فضاهای باز یا بسته مسکونی، که به دلیل تراکم زیاد و ازدحام به وجود می آید، به تعریف "افراد غریبه و نوع ترفندهای مختلف برای جلوگیری از اشراف" ارتباط و بستگی پیدا می کند. طراحی که فرایندی از انتخاب راه حل بهینه از بین گزینه های مختلف می باشد، باید با هدف دستیابی به برترین شرایط ممکن برای تامین خواسته های کاربران انجام گیرد. لذا اولویتهای کاربران باید در درجه اول اهمیت قرار بگیرد. اصولا الویتهای کاربران بر اساس اصلاح و بهبود اوضاع فیزیکی زندگیشان قرار دارد، که بر زمینه فرهنگی آنان استوار است. معیارهای کیفی و چگونگی به کارگیری آنها در محیط های مصنوع، بر تفکرات و ایده آلهای مردمی تاثیر داشته و منجر به زندگی ایده آل می شود. کیفیت محیطی با شان و مرتبه افراد، هویت آنها، و نظایر آن در ارتباط قرار می گیرند. ارزشها که در ارزیابی محیط نقش مهمی ایفا می کنند، از طریق ایده آلهای، تصورات، طرح واره ها و معانی بیان می شوند که این جنبه ها منجر به ایجاد هنجارها، استانداردها، قوانین، توقعات و ... می گردند که در نهایت همه آنها به روش زندگی وابسته هستند. روش زندگی منحصر به یک فضا نیست، بلکه در مقیاس ها مختلف و در محیط های گوناگونی پدید می آیند به همین سبب تنوع زیادی پیدا می کند. (پوردیهیمی، ۱۳۹۰، ۲۴)

۶-۲- عوامل شخصی؛ فاکتورهای متاثر عوامل شخصی شامل سن و مرحله زندگی، موقعیت اجتماعی و اقتصادی، جنسیت، ایده آل ها، خواسته ها و آرزوها و توانایی های جسمی، روحی و عقلی فرد می باشد (Mikael Jensen, 2008).

۷-۲- عوامل فرهنگی

۸-۲- عوامل اجتماعی

در انتها باید توجه داشت که در اغلب موارد کاربران در انتخاب های خود متفاوت عمل می کنند، زیرا نیازهای کیفی نقش اصلی را در ارزیابی و ترجیح آنها بازی می کند. لذا "بعد معنایی" نقش مهمی در خلق فضاهای گوناگون دارد. در اغلب مواقع کاربران در انتخابهای خود متفاوت عمل می کنند. زیرا نیازهای کیفی نقش اصلی را در ارزیابی و ترجیحات آنها بازی می کند. یعنی در بعضی فضاها که روش استفاده مشابهی دارند، به سبب شیوه زندگی متفاوت کاربران قواعد و استانداردها در آنها معمولاً متفاوت از یکدیگرند. برای مثال ارزشگذاری بر سطح روشنایی محیطهای زندگی، میزان صدا، دمای محیطی در آنها، ابعاد، نوع و شکل پله ها، ایجاد هویت در محیط های مسکونی و کار، میزان تراکم و ازدحام در محیط های مسکونی، از نمونه موضوعاتی هستند که در بسیاری از نقاط با یکدیگر متفاوتند (Rappaport, 2005).

۳- حفظ مفاهیم مسکن سنتی:

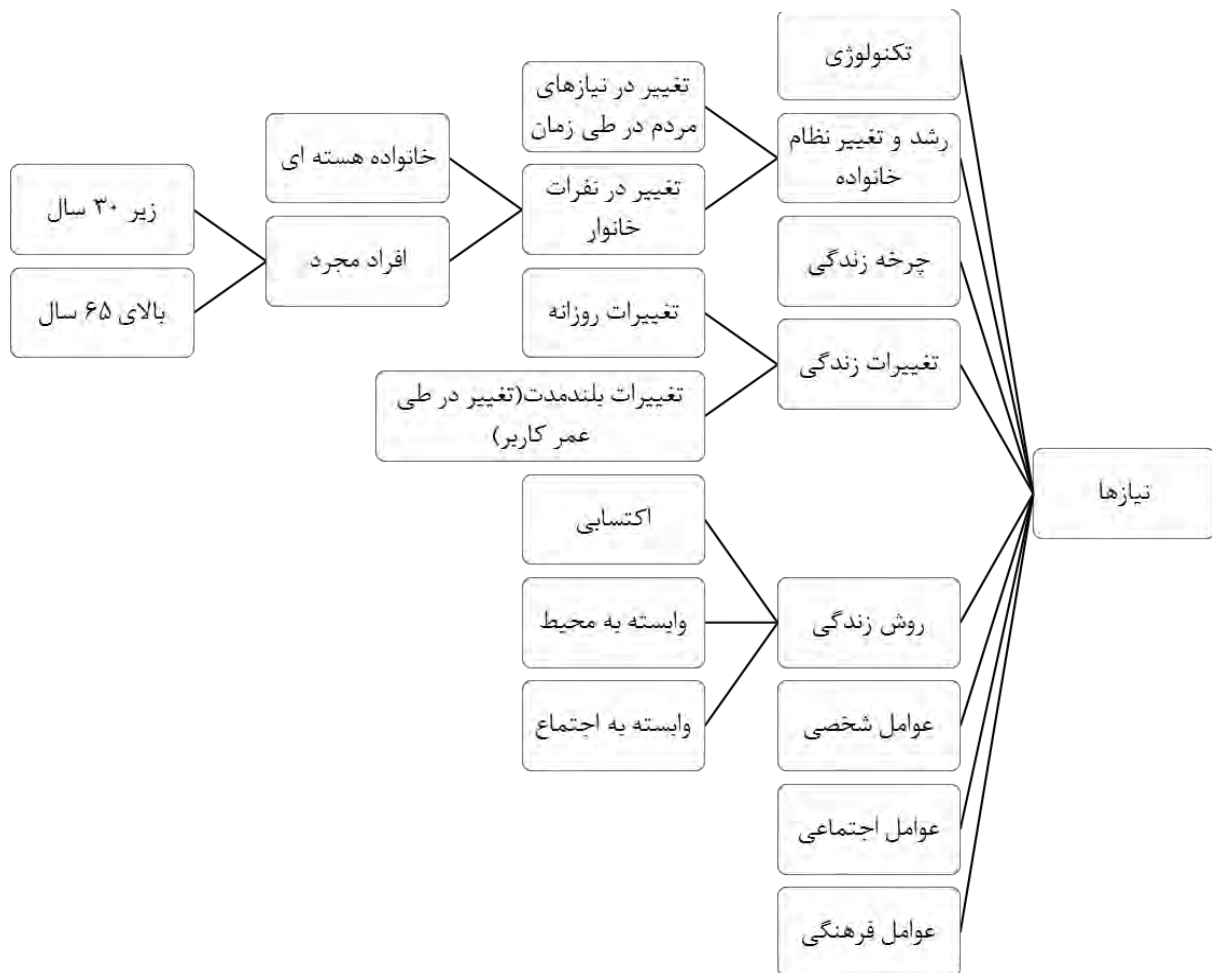
با توجه به تحقیقاتی که به عمل آمده، می دانیم که مسکن سنتی همواره رضایت ساکنین را به همراه داشته است. اما به دلیل تغییراتی که در عصر معاصر در جامعه ایران روی داده است، از قبیل افزایش جمعیت، افزایش قیمت زمین و... الگوی مسکن دستخوش تغییرات شگرفی شده است. به گونه ای که امکان استفاده از الگوهای سنتی در مسکن معاصر امکان پذیر نیست. فضاهایی که در مسکن سنتی ایران همواره وجود داشته است عبارتند از: هشتی، راهرو، حیاط، اتاق، سه دری (اتاق خواب)، پنج دری (اتاق مهمان)، تالار، مطبخ، سرویس. همچنین مفاهیم درونگرایی، حفظ سلسله مراتب در فضا، تقارن در فضا و محرمیت از مفاهیم خانه های سنتی می باشند. اما بنا به تغییراتی که در مسکن معاصر ایران روی داد بسیاری از این فضاها حذف شدند و تنها اتاق خواب، نشیمن و پذیرایی، آشپزخانه و سرویس باقی ماندند. اما آنچه حائز اهمیت هست و موجب ایجاد آرامش و آسایش ساکنین می شود، توانایی در حفظ مفاهیمی از مسکن سنتی ایران در مسکن معاصر است؛ از قبیل سلسله مراتب و محرمیت. الگویی که امروزه بیشتر مورد توجه قرار گرفته است عدم خرد شدن فضاها و اتاق اتاق کردن آن، ایجاد فضاهایی با انعطاف پذیری بالا با استفاده از دیوارهای متحرک و قابل جابه جایی است (ابراهیمی یوسفی، ۲۳، ۱۳۸۹). نگاهی به مسکن سنتی در ایران نشان می دهد که در سال های نه چندان دور سه نسل از یک خانواده همزمان باهم در یک خانه زندگی می کردند و خانه توانایی پاسخگویی به نیازهای تک تک افراد خانواده (پدر بزرگ، مادر بزرگ، پدر، مادر، فرزندان و نوه ها) را داشته است. در معماری سنتی ایران این مفهومی بسیار کلیدی بوده است و در صورت مطالعه عمیق می توان اصولی کلی را برای استفاده از این مفهوم در مسکن امروز بدست آورد. در زندگی امروز ایران شکل خانواده ها دستخوش تغییرات اساسی قرار گرفته است، به ندرت خانواده ها از نسل های مختلف در یک محل زندگی می کنند. اما تغییراتی که خانواده های امروز با آن مواجه هستند در زمان های مختلف نیازهای متفاوتی را به همراه خود می آورند از قبیل تغییرات سنی کودکان و بزرگسالان خانواده، ازدواج و جدایی مکانی فرزندان از خانواده، طلاق و زندگی مشترک سالمندان با خانواده که پاسخگویی به این نیازها مسکن را نیازمند انعطاف پذیری می کند. در خانه سنتی ایرانی مبنای نظم دهنده به کالبد خانه، پیمون است، پیمون عرض در است و به دو شکل شناخته شده است: پیمون بزرگ به طول ۱۲۰ سانتی متر و پیمون کوچک به طول ۹۳ سانتی متر. نظام پیمون برای دستیابی به تناسبات لازم و تامین هماهنگی های چند جانبه، از هندسه که همواره نقش اساسی دارد، مدد می جوید (ابوالقاسمی، ۳۴۹، ۱۳۳۶) پیروی از یک الگو و هندسه اصلی، امکان طراحی فضاهای انعطاف پذیر و قابل تطبیق با شرایط و

دوره‌های مختلف زندگی را فراهم می‌آورد. همچنین ارتباط متقابل معمار و بهره بردار نقشی بنیادین در ایجاد گونه‌های مختلف انعاف پذیری ایفا می‌کرده است (عینی فر، ۱۳۷۹، ۷).

۴- نتیجه‌گیری

وجود امکان تغییر و قابلیت تطبیق فضاهای مختلف مسکن با نیازهای ساکنین را می‌توان به مثابه یک راه‌حل در خصوص طراحی ساختمان برای کاربران نامشخص معرفی کرد. از آن روی که فاصله‌ی موجود بین کارفرما و استفاده‌کننده اصلی بنا، امکان پرداختن به نیازهای مختلف کاربران و در نظر گرفتن تمهیدات لازم برای پاسخ‌گویی به آنها را با مشکل رو به رو می‌کند، مسکن تنها پاسخگوی یک سری نیازهای متعارف خواهد بود که در اکثر اوقات ساکنین را راضی نمی‌کند در حال حاضر عدم توجه و آگاهی طراحان نسبت به نیازهای کاربران در لحظه انتخاب مسکن و در طی طول عمرشان موجب نارضایتی ساکنین شده و یکی از دلایل اصلی مشکل مسکن امروز ایران می‌باشد. که این نارضایتی منجر به جابجایی مسکن شده که آسیب‌های اجتماعی-اقتصادی-روانی بسیاری به جا می‌گذارد

نمودار شماره (۱): شاخص‌های دخیل در نیازهای امروز سکونت

مراجع

۱. ابراهیمی یوسفی- رویا، بلوغی- مهرناز، بررسی الگوهای فضایی خانه در معماری سنتی ایران و مقایسه آن با معماری معاصر، همایش منطقه ای خانه ایرانی انتشارات بوم سازه، ۱۳۸۹،
۲. پوردیهیمی، شهرام، مسکن و محیط روستا شماره ۱۳۴- تابستان، فرهنگ و مسکن، ۱۳۹۰
۳. خوانساری، محمد منطق صوری، نشر آگاه، تهران، ۱۳۸۶
۴. عینی فر، علیرضا، الگویی برای تحلیل انعطافپذیری در مسکن سنتی ایران، نشریه هنرهای زیبا، شماره ۱۳، ۱۳۸۲
۵. غروی خوانساری، مریم، تعامل پایایی و پویایی در انعطاف پذیری اثر معماری با تحلیل نمونه هایی از مسکن انعطاف پذیر معاصر، پایان نامه دکتری، دانشگاه تهران، ۱۳۸۹
۶. فلامکی، محمد منصور، شکل گیری معماری در تجارب ایران و غرب، نشر فضا، تهران، ۱۳۸۵
۷. وورت، ون و وگان، ون، "معماری کیفیت گرا - درآمدی بر "برنامه ریزی" و "ارزیابی کیفیت عملکردی" "، ترجمه: مهیارباستانی، انتشارات تخصصی هنر، معماری و شهرسازی کسری، مشهد، ۱۳۹۲
8. Mikael Jensen, Defining Lifestyle, Environmental Sciences, 2008
9. Rappaport, Alfred. "The Economics of Short-Term Performance Obsession." Financial Analysts Journal, May/June 2005
10. Rossi P H . Why families move; a study in a psychology of urban residential mobility, Glencoe, IL: Free Press, 1995. 220 p
11. Schneider and Jeremy Till, "project introduction/ design report summary", 2006.